الازهر، اعتدال و تقریب؛ زمینه فهم میراث فکری شیخ احمد عمر هاشم

چکیده

این مقاله به بررسی زندگی، اندیشه‌ها، مواضع و تأثیرات علمی و اجتماعی علامه دکتر شیخ أحمد عمر هاشم (رئیس اسبق دانشگاه الازهر و عضو هیئة کبار علماء الازهر الشریف) می‌پردازد. هدف تحقیق، تحلیل جامع مسیر علمی، نقش او در ترویج اعتدال و تقریب مذاهب اسلامی، موضع‌گیری‌هایش نسبت به گروه‌های افراطی و دیگر فرقه‌های اسلامی، و ارزیابی دیدگاه‌ها و بازتاب‌های مهم در داخل و خارج مصر است. روش پژوهش توصیفی–تحلیلی بوده و بر منابع معتبر عربی از سایت‌های رسمی، رسانه‌ها و بیانیه‌های دانشگاهی و مراکز پژوهشی و تجربه های میدانی نگارنده، متکی است. نتایج نشان می‌دهد که شیخ هاشم نه تنها یک دانشمند حدیث بود بلکه به‌عنوان صدای میانه‌روی و تقریب در جهان اسلام شناخته می‌شود.

مقدمه

الازهر در طول تاریخ هزارساله خود، صرفاً یک مرکز آموزشی دینی نبوده است، بلکه به‌عنوان یکی از مهم‌ترین مراجع علمی و تمدنی جهان اسلام، نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌دهی به گفتمان دینی معتدل، عقلانی و وحدت‌گرا ایفا کرده است. هویت معرفتی الازهر بر سه رکن اساسی استوار است: مرجعیت علمی، اعتدال فکری و تقریب مذاهب اسلامی. این سه مؤلفه در کنار یکدیگر، الازهر را به نهادی تبدیل کرده‌اند که می‌کوشد میان نصوص دینی، عقلانیت اجتهادی و نیازهای متغیر جوامع اسلامی توازن برقرار سازد.

در گفتمان ازهری، اعتدال به معنای موضعی صرفاً سیاسی یا مصلحتی نبوده، بلکه روشی معرفتی در فهم دین است؛ روشی که بر پایه مقاصد شریعت، کرامت انسان و واقع‌گرایی اجتماعی شکل گرفته است. الازهر در مواجهه با جریان‌های افراطی و تکفیری، همواره تلاش کرده است قرائتی از اسلام ارائه دهد که خشونت را نفی کند، اختلافات فقهی را طبیعی بداند و دین را در خدمت اخلاق و همزیستی انسانی قرار دهد. در این چارچوب، اعتدال نه به معنای رهاسازی اصول دینی، بلکه به معنای فهم جامع و متوازن از شریعت اسلامی است.

در کنار اعتدال، تقریب مذاهب یکی از مهم‌ترین ارکان هویت معاصر الازهر به شمار می‌آید. تقریب در نگاه ازهری به معنای حذف تفاوت‌های مذهبی نیست، بلکه تلاشی است برای مدیریت اختلافات در چارچوب احترام متقابل، گفت‌وگوی علمی و تمرکز بر مشترکات امت اسلامی. این رویکرد بر این اصل استوار است که تنوع فقهی و کلامی در درون اسلام، بخشی از میراث تاریخی و علمی آن است و می‌تواند به غنای تمدن اسلامی کمک کند، نه اینکه به عامل نزاع تبدیل شود.

در قرن بیستم، این رویکرد با تلاش علمایی همچون شیخ محمود شلتوت به مرحله‌ای جدید رسید. شلتوت با رویکرد اجتهادی خود، تقریب مذاهب را از سطح گفتمان اخلاقی به سطح مرجعیت فقهی ارتقا داد و نشان داد که تنوع فقهی می‌تواند در چارچوب وحدت اسلامی پذیرفته شود. این رویکرد، پایه‌های فکری مهمی برای استمرار سیاست اعتدال و تقریب در الازهر معاصر ایجاد کرد و مسیر فکری بسیاری از علمای پس از او را شکل داد.

در همین بستر تاریخی و معرفتی، باید شخصیت علمی و فکری شیخ دکتر احمد عمر هاشم را تحلیل کرد. او را نمی‌توان صرفاً یک استاد حدیث یا مدیر دانشگاهی دانست، بلکه باید او را در چارچوب تداوم سنت اعتدالی و تقریبی الازهر فهم کرد. هاشم در آثار علمی، سخنرانی‌ها و مواضع عمومی خود، همواره بر وحدت امت اسلامی، نفی تکفیر، مقابله با افراط‌گرایی و دفاع اخلاقی از ملت‌های مظلوم تأکید داشته است. این رویکرد نشان می‌دهد که اندیشه او، امتداد طبیعی همان مکتب فکری است که الازهر در طول قرن‌ها پرورش داده است.

از این منظر، شیخ احمد عمر هاشم و شیخ احمد الطیب را می‌توان حلقه‌ای از زنجیره علمای ازهری دانست که هر یک در دوره خود، وظیفه پاسداری از گفتمان اعتدال و تقریب را بر عهده داشته و دارند. اگر در دوره‌ای، این رسالت در قالب اجتهاد فقهی و نظریه‌پردازی علمی ظهور یافت، در دوره معاصر، در قالب گفتمان دعوتی، اخلاقی و تمدنی ادامه یافته است.

بر این اساس، بررسی زندگی علمی، آثار، مواضع فکری و اجتماعی شیخ احمد عمر هاشم، در واقع مطالعه یک شخصیت فردی نیست، بلکه مطالعه تجلی معاصر مکتب اعتدالی الازهر است. از همین نقطه، ورود به بررسی زندگی علمی، مدارج دانشگاهی، مسئولیت‌های علمی و مواضع فکری او، ادامه طبیعی بحث از الازهر، اعتدال و تقریب خواهد بود.

علامه دکتر أحمد عمر هاشم یکی از برجسته‌ترین علمای معاصر الازهر بود که عمر علمی و اجتماعی خود را در تدریس، مدیریت دانشگاهی، نشر فکر معتدل و تقریب بین المذاهبی گذاشت. وی نقش محوری در شکل‌گیری نوعی گفتمان دینی داشت که از انسجام میان نص و عقل، احترام به تفاوت‌های فکری، و پرهیز از تندروی و خشونت سخن می‌گفت.

این مقاله تلاش دارد بررسی کند که:

- زندگی و مسیر علمی او چگونه شکل گرفت؟
- چه اندیشه‌هایی در حوزه فقه و حدیث ارائه کرد؟
- چه مواضعی در برابر گروه‌های افراطی و دیگر فرقه‌های اسلامی داشت؟
- دیگران درباره او چه گفته‌اند، در داخل مصر و در سطح بین‌الملل؟

الف) زندگی، تحصیلات و مسئولیت‌های علمی

علامه دکتر احمد عمر هاشم در ۶ فوریه ۱۹۴۱م (۱۰ محرم ۱۳۶۰ هـ) در قریة بنی عامر، مرکز الزقازیق – استان الشرقیة، مصر زاده شد. او از خانواده‌ای با منش دینی برخاسته بود و از کودکی در حلقات علمی و قرآنی حضور فعالی داشت.

تحصیلات و مدارج علمی

- فارغ‌التحصیل از کلیة أصول الدین، جامعة الأزهر در سال ۱۹۶۱م
- اخذ «الإجازة العالمیة» در سال ۱۹۶۷م
- فوق لیسانس در «علوم الحدیث ونظریاته» در ۱۹۶۹م
- دکتورا در تخصص الحدیث وعلومه در سال‌های پس از آن
- استاد و سپس پروفسور در ۱۹۸۳م

مناصب علمی و مدیریتی

- رئیس دانشکده أصول الدین – الزقازیق (۱۹۸۷م)
- رئیس جامعة الأزهر (۱۹۹۵–۲۰۰۳م)، یکی از بالاترین مسئولیت‌های علمی در نهاد الازهر
- عضو «هیئة کبار علماء الأزهر الشریف» تا پایان عمر

مسئولیت‌های عمومی و ملی

- عضویت در مجلس الشعب المصري (پارلمان مصر) و مجلس الشوری به انتخاب و انتصاب های دولتی.
- عضو و مدیر در کمیته‌های برنامه‌های دینی تلویزیون مصر و شورای عالی رسانه‌های دینی
- شیخ احمد عمر هاشم پس از سال‌ها خدمت علمی و تربیتی، سحرگاه ۷ اکتبر ۲۰۲۵م در سن ۸۴ سالگی

درگذشت و مراسم تشییع او با حضور گسترده علمای الازهر و دیگر مسئولان برگزار شد.

ب) آثار علمی و فکری

علامه هاشم در طول دوره خدمت، بر آموزش، پژوهش و مدیریت علمی تأکید داشت و نقش مؤثری در تربیت نسل جدیدی از علما و محققان ایفا کرد. او بیش از یکصد عنوان کتاب و اثر علمی در موضوعات مختلف از جمله علوم حدیث، سیرة نبوي، أخلاق إسلامي، آموزش، و أصول فقه تألیف و تدوین کرد که بسیاری از آنها به صورت شرح‌ها، موسوعات حدیثی و مباحث تخصصی بوده‌اند، بخشی از پروژه گسترده او منتشر شده که با استفاده از منابع اصیل، روشی علمی و تحلیلی را ارائه می‌کنند و در دانشکده‌ها و مراکز پژوهشی مورد استفاده قرار می‌گیرند.

و از جمله آنها:

- «من هدی السنة النبوية وعلومها» درباره شناخت و مبانی علوم حدیث.
- «قواعد أصول الحديث» در باره اصول و مبانی نقد و تحلیل روایات
- «المنهج النبوي في تعليم المسلمين» درباره روش تربیتی اسلام درباره اخلاق در سایه قرآن و سنت«
- الإسلام وبناء الشخصية
- من هدی السنة النبوية
- الشفاعة في ضوء الكتاب والسنة
- التضامن في مواجهة التحديات
- الإسلام والشباب
- المعجم المفهرس لألفاظ الحديث النبوي

پ) اعتدال و تقریب فکری

یکی از بارزترین ویژگی‌های فکری شیخ هاشم، تأکید عمیق او بر وحدت و تقریب میان امت اسلامی است. این باورِ اندیشه‌محورِ او، مبنای مواضع اش در بسیاری از کنفرانس‌ها و سخنرانی‌ها بود، به‌ویژه در نشست‌هایی که قانون مدینه به عنوان نماد «مبدأ الأخوّة الانسانية» مطرح می‌شدند و این نگاه در کنار مبانی سنتی الازهر در «الوسطية» و «الاعتدال» قرار می‌گیرد و نشان‌دهنده تلاش او برای گفتمان علمی و محترمانه میان مذاهب است.

او تصریح می‌کرد که: «العلم یوحّد القلوب و یقرب المختلفین»/ «علم واقعی دل‌ها را متحد می‌کند و مخالفان را به یکدیگر نزدیک می‌سازد»

اندیشه «اعتدال» هاشم، که در سخنرانی‌ها و نوشته‌هایش ظاهر می‌شود. و یکی از مولفه های او است که معتقد بود اسلام دین رحمت، میانه‌روی و تکریم انسان‌هاست و باید از خرده‌گیری‌ها و تندروی‌ها پرهیز کرد.

او چنین می‌گفت:«الشریعة بریئة من أفعال جماعات الإرهاب.. وأحکامها تقوم علی الوسطیة والاعتدال»/ «شریعت از اعمال گروه‌های تروریستی منزّه است… و احکام آن بر اساس میانه‌روی و اعتدال است»

این جمله که به‌صراحت اسلام را از هرگونه خشونت‌طلبی و تندروی مبرا می‌داند، یکی از اصلی‌ترین اصول اعتدال‌گرایی در سخنوری و سیاست‌گذاری فکری او قلمداد می‌شود؛ چرا که در محیطی که برداشت‌های تند از دین افزایش یافته بود، بر بازگرداندن فهم دین به سمت «الوسطیه» تأکید داشت.

ت) نسبت علم و وحدت

او همواره در سخنرانی‌ها و نوشته هایش بر اهمیت حفظ میراث الازهر و تدریس معتدل اسلام تأکید داشت. او علم را ستونی برای اتحاد و فهم مشترک می‌دانست و این باور را بارها در مجامع علمی و بین‌المللی تکرار می‌کرد.

وی معتقد بود:

- فهم عمیق از نصوص دین، راه‌گشای درک متقابل میان پیروان مذاهب مختلف است.
- اختلافات فقهی نباید به نفرت و تفرقه تبدیل شوند؛ بلکه باید در پرتو علم و احترام به سنت‌های فکری دیگر، بررسی و حل شوند.
- دانشگاه‌ها و مراکز علمی اسلامی مسئولیت عظیمی برای ترویج گفت‌وگو و مقابله با افراط دارند.
- این دیدگاه، برآمده از سنت کهن وسط گرایی الازهر است که همواره در برابر تفریط و تطرف ایستاده است.

تقریب علمی و فرهنگی میان فرقه‌ها

اگرچه الازهر به‌عنوان یک نهاد سنتی اهل سنت شناخته می‌شود، اما علامه هاشم تلاش کرد پیام «تقریب

میان فرقه‌های اسلامی» را در گفتمان علمی نوینِ الازهر تقویت کند. وی باور داشت:

«التفاهم الفقهي لا يعني التفريط في الثوابت، بل هو باب لإصلاح ذات البين»
«درک متقابل فقهی به معنای کوتاه آمدن از اصول نیست؛ بلکه دری برای اصلاح و نزدیک‌سازی میان مسلمانان است».
این بیان نشان می‌دهد که وی اعتقاد داشت گفت‌وگوهای علمی میان مذاهب نباید موجب تضعیف اصول شود، بلکه باید به فهم مشترک و اصلاح ذات البین کمک کند .

ث) نقش و تأثیرگذاری آموزشی و تربیتی

شیخ هاشم نقش بسیار مهمی در تربیت نسل جدیدی از علما و مدرسان اسلامی ایفا کرد، در دوران مدیریتی و علمی خود، نقش اساسی در ترویج فهم میانه‌رو از اسلام در مناهج و برنامه های آموزشی، کلاسها، سخنرانی‌ها، و رسانه‌های وابسته به الازهر داشت.

او بیش از ۲۰۰ پایان‌نامه دکترا و کارشناسی ارشد را راهبری نمود، در کنفرانس‌های بین‌المللی در کشورهای متعدد حضور داشت و سخنرانی علمی پیرامون وحدت اسلامی و روش های فهم میانه روی و اعتدال دین ارائه کرد.

البته نقش او تنها به سخن محدود نبود، بلکه تقویت روحیه تحقیق، گفت‌وگو و تعامل علمی را به‌عنوان راهبرد عملی برای مواجهه با تندروی‌ها مطرح می‌کرد. به‌طور ویژه:

- او دانشجویان را به مطالعه انتقادی و علمی میراث فقهی تشویق می‌کرد و نه تقلید صرف.

- بر آموزش صحیح حدیث و مبانی فقهی تأکید داشت که این، خود مقدمه‌ای برای فهم دقیق مشترکات دین است.
- همواره از علوم عقلی و نقلی همزمان بهره می‌برد تا آموزه‌های اسلام را در متن عصر حاضر قابل فهم کند.

سیاست آموزشی و رسانه‌ای: ترویج اعتدال در کلاس و رسانه
علامه هاشم در مقام عضو هیئت علمی، استاد حدیث و علوم دینی، و رئیس سابق جامعة الأزهر، با برنامه‌ریزی‌های علمی، تلاش کرد اعتدال‌گرایی را در فضای آموزشی و رسانه‌ای ترویج دهد. از جمله مصادیق عینی این تلاش‌ها:

1. تغییر و تجدید مناهج و دروس آموزشی

وی همواره تأکید داشت که مناهج الأزهر باید هر سه سال یک‌بار بازبینی و به‌روزرسانی شود تا با تحولات فکری و اجتماعی همگام باشد و زمینه‌ساز تجدید «الخطاب الدینی» گردد.

2. ریاست کمیته برنامه های دینی در رسانه‌ها

او ریاست «کمیته برنامه‌های دینی» در رادیو و تلویزیون مصر را برعهده داشت و از این جایگاه برای پخش و ترویج فهمی میانه‌رو، علمی و معنوی از اسلام بهره می برد.

3. نمایندگی علمی در کنفرانس‌های بین‌المللی

به‌عنوان نماینده الأزهر، در نشست‌های علمی و دانشگاهی در کشورهای مختلف جهان–از جمله آلمان، پاکستان، مالزی، الجزایر، کویت و ایالات متحده–شرکت کرد و موضوع وحدت امت اسلامی، اصول اعتدال و مقابله با افراط را در محافل علمی جهانی مطرح ساخت.

ج) نقش نهادی: تقویت مرکزیت الأزهر در فتاوی و سیاست‌های علمی

در سطح سازمانی و مؤسسه‌ای، علامه هاشم به‌دلیل عضویتش در مراجع علمی و فقهی کلیدی الأزهر–از جمله «هیئة کبار العلماء» و «مجمع البحوث الإسلامیة»–نقشی فعال در بازنگری و تنظیم مواضع دینی و فتاوی علمی متناسب با شرایط معاصر ایفا کرد. مهم‌ترین مصادیق این نقش عبارت‌اند از:

شکل‌دهی به فتاوی معتدل

مشارکت او در تدوین و انتشار فتاوی و پژوهش‌هایی که «متناسب با نیازهای عصر و کلیدهای فهم میانه‌رو از اسلام» هستند مورد توجه بوده است.

تقویت اعتبار علمی نهادهای فقهی

او نه فقط عضوی ساده، بلکه در جلسات «هیئة کبار علماء الازهر الشریف» دیدگاه‌های تحلیلی، منطقی و علمی ارائه می‌کرد که بر قابلیت حل اختلاف و یافتن راه‌حل‌های فقهی برای مسائل معاصر می‌افزود و بدین‌ترتیب به اعتبار علمی و اجتماعی این نهاد کمک شایانی می‌کرد.

آموزش و پشتیبانی از نسل جدید علما

با راهبری بیش از ۲۰۰ پایان‌نامه کارشناسی ارشد و دکتری، او نسلی از علما و پژوهشگران معتدل و علمی تربیت کرد که امروزه در دانشگاه‌ها و مؤسسات مختلف جهان اسلام خدمت می‌کنند.

مشارکت اجتماعی و مشروعیت‌بخشی به گفتمان اعتدال

نقش او محدود به فضای دانشگاه و مرکز علمی نبود؛ بلکه علامه هاشم توانست ارتباط میان جامعه علمی و بدنه عمومی مسلمانان را نیز تثبیت کند. از جمله مصادیق این نقش:

- دعوت به «مراجعه به العلم والعقل» در فهم دین و دوری از فضاسازی‌های تند و احساسی در مسائل اجتماعی و مذهبی .
- تعامل با رسانه و سیاست‌های فرهنگی رسمی کشور برای ترویج دیدگاه‌های متعادل؛ به‌گونه‌ای که دولت نیز نقش الأزهر و شخصیت‌هایی چون علامه هاشم را در عرصه «نشر اعتدال‌گرایی و مقابله با افراط گرایی» محترم می‌شمرد.
- افتتاح پروژه‌های فکری و علمی در مناسبت‌های جهانی و همچنین مراکز فقهی و رسانه‌ای وابسته که نام او نیز بعدها به‌عنوان یکی از چهره‌های اصلی اعتدال‌گرایی در الازهر مطرح گردید.
- وی در سخنرانی‌ها، برنامه‌های تلویزیونی و در نوشته‌های علمی‌اش، اعتدال (الوسطية) را نه یک شعار، بلکه اساس فهم و تبیین دین اسلام معرفی می‌کرد ومی گفت که باید از مناهج علوم دینی که افراد را به تشدّد و افراط سوق دهد ، اجتناب شود، چنان‌که در پاره‌ای از سخنانش به‌زبان عربی آمده است:

«لا تشدد في مناهج الأزهر.. ولا تسهم في تكوين شخصيات متشددة… ونعمل على تجديد الخطاب الديني»/ «در منطق آموزش و مناهج الازهر نباید به تندروی دامن زد… و باید در جهت تجدید گفتار دینی کوشید»

این موضع‌گیری، نشان‌دهنده تعهد او به بازآفرینی فهم دینی معاصر در چارچوب نصوص معتبر با روش علمی و معتدل است. این بیان، یکی از مهم‌ترین مواضع او در ردّ جدی دستگاه‌های افراطی که با خشونت و کشتار مشروعیت می‌یابند است.

بدین ترتیب، علامه دکتر احمد عمر هاشم نقش مؤثر و چندلایه‌ای در سیاستگذاری و پیاده‌سازی گفتمان «اعتدال‌گرایی و تقریب میان فرقه‌های اسلامی» در جامعة الأزهر داشت–نقشی که از بیانی روشن و علمی آغاز شد، به برنامه‌های رسانه‌ای و آموزشی رسید، و در نهایت به بازسازی رویکرد مؤسسه‌ای و تربیتی در نهادهای فقهی-علمی انجامید؛ اقدامی که امروز بخش مهمی از میراث فکری او در فضای اسلامی معاصر محسوب می‌شود.

مواضع نسبت به دیگر فرقه‌های اسلامی

از برجسته‌ترین وجوه اندیشه او، تقریب میان فرق و مذاهب اسلامی است؛ موضوعی که در بسیاری از آثار و سخنرانی‌هایش بارها تکرار شده است. وی اعتقاد داشت که:

- تقریب فقط یک اصطلاح سیاسی نیست؛ بلکه یک ضرورت علمی و فرهنگی است
- فرق اسلامی–با وجود اختلافات فقهی–در اصول اساسی ایمان مشترک‌اند و این اشتراک، مبنای اتحاد است نه جدایی.
- جایگاه اهل بیت، صحابه، و متون مختلف فقهی و حدیثی باید در چارچوب یک گفت‌وگوی علمی و محترمانه بررسی شود، نه از موضع تقابل و تخطئه.
- شیخ هاشم بارها گفته است: «عدم فهم صحیح از مذاهبِ دیگر، منشأ بسیاری از تفرقه‌ها و نزاع‌های بیهوده است» و تأکید می‌کرد که پژوهش انتقادی علمی، نه تخریبی، تنها راه برداشتن دیوارهای ذهنی میان مسلمانان است.

دیدگاه‌ها‌های علامه نسبت به گروه‌های افراطی و تکفیری

یکی از مهم‌ترین وجوه فعالیت فکری و اجتماعی علامه، «موضع‌گیری روشن و صریح» او در برابر «گروه‌های افراطی و تکفیری» و «جرم‌انگاری دیدگاه‌های افراط‌گرایانه» بود. او اسلام را دینی معتدل، رحمانی و مخالف با خشونت و کشتار می‌دانست؛ مواضعی که در سخنان، مصاحبه‌ها، مصادیق متعدد ثبت شده‌اند:

شیخ نه‌تنها در سخن، بلکه در عمل و موضع‌گیری‌های آموزشی و رسانه‌ای نیز افراط‌گرایی را رد کرد:

- در مجامع و نشست‌های فکری، بارها بر ضرورت بازگشت به نصوص اصیل دینی با روش علمی تأکید نمود و گفت که افراط‌گرایی ناشی از فهم نادرست و برداشت‌های سطحی است.
- در برنامه‌های رسانه‌ای مرتبط با الأزهر، او نقش رسانه‌ها و نهادهای دینی را در مقابله با انتشار دیدگاه‌های افراطی و ترویج اسلام معتدل برجسته کرد.

در مجموع، مواضع علامه هاشم نسبت به گروه‌های افراطی و تکفیری را می‌توان در چند محور خلاصه کرد:

- ردّ قاطع خشونت و قتل‌عام به نام دین
- برائت اسلام از تروریسم و تکفیرهای بی‌رویه
- تأکید بر فهم علمی و عقلانی به‌جای برداشت‌های سطحی و افراطی
- لزوم حفظ حرمت زندگی و اماکن عبادی برای همه پیروان ادیان

هاشم به‌صراحت افراط‌گرایی، خشونت و تکفیر را رد کرد و آنان را از اسلام جدا می‌دانست. در

گفتگوهایش تأکید می‌کرد که:

• «الشریعة بریئة من أفعال جماعات الإرهاب.. وأحکامها تقوم علی الوسطیة والاعتدال»/ «شریعت از اعمال گروه‌های تروریستی منزّه است و احکام آن بر اساس میانه‌روی و اعتدال بنا شده‌اند»

این جمله به‌روشنی نشان می‌دهد که او افراط و تکفیر را با آموزه‌های دین بیگانه می‌دانست و بر فهم علمی، عقلانی و متن‌محور شریعت تأکید داشت.

• «ما یفعله تنظیم داعش الإرهابی لا یجیزه الإسلام و تلك الفئة المنحرفة لا علاقة لها بالإسلام فهو منها براء»./ «کاری که گروه تروریستی داعش انجام می‌دهد… اسلام آن را نمی‌پذیرد، این گروه منحرف است و هیچ ارتباطی با اسلام ندارد».

• «حفظ دور العبادة ومنشآت العبادة واجب دینی» و باید از تخریب و ترور دوری کرد، چه برای مسلمانان و چه برای پیروان ادیان دیگر. او همواره حملات تروریستی را محکوم و رعایت حرمت افراد و اماکن دینی را وظیفه همگان می دانست.

افراط‌گرایی، دشمنی با فهم علمی اسلام

• علامه هاشم بارها در تحلیل‌های خود به این نکته اشاره کرده که دشمنی با فهم علمی و عقلانی اسلام، مقدمه افراط‌گرایی و تکفیر است. او در گفتگوهای علمی اعلام کرد که افرادی که از اسلام چهره‌ خشنی ارائه می‌دهند در واقع از درک صحیح آموزه‌های دینی فاصله گرفته‌اند و باید به جای ترویج خشونت، به بازگشت به منابع معتبر و تحلیل علمی دعوت شوند وی در سخنرانی‌ها و مواضع علمی خود همواره بر اعتدال، اجتناب از خشونت و تکفیر تأکید داشت و این دیدگاه در جهان اسلام و فضای بین‌المللی نیز بازتاب داشته است.

• یکی از عباراتی که از او نقل شده، لزوم مواجهه با «فتن و قلاقل» و حفظ «الثقافة الأزهریة» در مقابل تقویت وحدت میان مسلمانان و مقابله با افراط‌گرایی و چالش‌هاست، که این سخن در اصل بر پیام‌های دینی گسترده و معناهای فرهنگی–فکری تأکید دارد.

• این دیدگاه بخشی از فعالیت‌های آموزشی و رسانه‌ای او بود، که با رویکرد علمی بر فهم نصوص و حدیث تأکید داشت و از پراکندگی دیدگاه‌های افراطی در جوامع اسلامی انتقاد می‌کرد.

بدین ترتیب، شیخ هاشم در مقام عالم دینی و عضو هیئت علمای الازهر، تفکر افراطی و تکفیری را نه تنها از منظر عقلی و عقیدتی رد کرد، بلکه آن را از اسلام جدا دانست و با ابزار گفتار علمی، رسانه‌ای و آموزشی تلاش نمود تا تصور واقعی‌تر، میانه‌روتر و انسانی‌تر از دین اسلام به جامعه ارائه دهد، مواضعی که امروز در فضای علمی و دینی بسیار مورد استناد قرار می‌گیرند.

مواضع علامه نسبت به غزه و فلسطینی‌ها

علامه احمد هاشم نسبت به فلسطین و غزه همواره مواضعی روشن و شفافی داشته که در سخنرانی‌ها و خطابه‌هایش بارها به «مكانة القدس في الإسلام» و «ضرورت نصرة الشعب الفلسطيني» تأکید کرده است.

او در سخنرانی تاریخی خود با عنوان «القضية الفلسطينية و العدوان الإسرائيلي الغاشم على غزة» علیه وضعیت سخت و خشونت‌هایی که در غزه رخ می‌داد ابراز نظر نمود، و این سخنرانی نشانه‌ای مستقیم و موثق از موضع‌گیری شخصی، علمی و مذهبی او نسبت به بحران غزه است، و نه فقط موضع رسمی نهادهایی همچون الازهر.

او:

- قدس، را «أمانة في أعناق الأمة والعالم أجمع –بیت‌المقدس امانتی بر دوش امت و تمامی جهان است»، می دانسته و همگان را «دعوت به یاری مردم فلسطین» می کرده است.
- فلسطین را نه تنها یک موضوع سیاسی، بلکه یک موضوع انسانی و مسئولیت دینی و اخلاقی برای امت اسلامی می‌دانسته است.
- «صمت المجتمع الدولي»، سکوت جامعه جهانی نسبت به وضعیت غزه و جنایات علیه مردم فلسطین را نکوهش و امت را به ایفای مسئولیت خود دعوت می کرده است.
- بیت‌المقدس و فلسطین را امانتی بر دوش امت اسلامی خوانده است.
- در قالب دعوت به دعا، حمایت معنوی و تأکید بر نصرت الهی برای فلسطینی‌ها.
- آیه‌خوانی و بیان همدلی با مردم مظلوم و در چارچوب دیدگاه دینی ـ انسانی و ایمانی.

او از واژگانی استفاده می کرده که مستقیماً اشاره به نصرت، پایداری و آزادی بیت‌المقدس دارد

و همواره در سخنانی درباره وضعیت غزه و مردم فلسطین، از مسلمانان می خواهد تا با دعا و استمداد از خداوند به یاری آنان برخیزند و به آیه «ولا تهنوا ولا تحزنوا وأنتم الأعلون» ـ که پیام امید و

نصرت برای مستضعفان را منتقل می‌کند ـ تمسک جویند.
و از مسلمانان در سراسر جهان می خواهد برای مردم غزه و فلسطینی‌ها دعا کنند و با استناد به آیات قرآن، وعده نصرت و بردباری را به آنان یادآوری کرد.

• «اللهم انصر شعب فلسطين وردّ عنهم عدوان الاحتلال، ولا تهنوا ولا تحزنوا وأنتم الأعلون»/ «پروردگارا! به مردم فلسطین نصرت و یاری عطا کن و تجاوز اشغالگران را از آنان دفع فرما؛ و فراموش نکن که خداوند در قرآن فرموده است: ‹نه سستی کنید و نه اندوهگین شوید، زیرا شما غالبید».

اللهم حرر المسجد الأقصى وانصر أهل غزة يا رب العالمين»/ «پروردگارا! مسجدالاقصی را آزاد کن و مردم غزه را یاری ده، ای پروردگار جهانیان»

این دعا و درخواست کمک از خداوند برای غزه بیانگر حمایت انسانی و عاطفی صریح او نسبت به فلسطینی‌ها است، نه صرفاً ادعای کلی یا برداشت از مواضع سازمانی.

گفتارهایی درباره شیخ احمد هاشم

پس از درگذشت شیخ علامه، شخصیت‌های علمی، دینی و سیاسی در داخل مصر و در سطح بین‌المللی نظراتی صریح و قابل استناد درباره جایگاه علمی، اخلاقی و خدماتی او بیان کردند، و ابعاد شخصیتی ایشان مورد توجه علما، محققان و رسانه‌ها قرار گرفته است. ارزیابی‌ها عمدتاً حول سه محور: علم و فقه، تقریب و وحدت اسلامی، و مقابله با افراط‌گرایی بوده است:

• بسیاری از اساتید و شاگردانش از او به‌ عنوان استادی دقیق، معتدل و روش‌مند در تحلیل حدیث و فقه یاد می‌کنند.
کان «أحد أبرز علماء الحديث والعلوم الشرعية المعاصرة». «یکی از برجسته‌ترین علمای حدیث و علوم دینی معاصر می‌دانند.
• حامی و مومن به اعتدال و وحدت اسلامی و داشتن نقش کلیدی در ترویج گفتمان اعتدال (الوسطية) و تقریب میان مذاهب اسلامی.
• مرجع فکری و مدافع راستینِ مقابله با تکفیر و افراطگرایی و صدای عقلانی در برابر خشونت های مذهبی.
«مدافع الحقوق الدينية والاجتماعية ضد الجماعات المتطرفة»/ «مدافع حقوق دینی و اجتماعی در برابر

گروه‌های افراطی» است.

- شیخ عبد الغنی هندی (عضو المجلس الأعلی للشئون الإسلامیة): «مصر یکی از بزرگ‌ترین علما و انسان‌های متواضع و معتدل را از دست داد، او با همه برخورد محبت‌آمیز داشت و هرگز از دین یا اسلام دفاع نمی‌کرد مگر با صدایی علمی و معتدل» .
- رئیس‌جمهور مصر: «سیظل علمه الغزیر باقیاً وراسخاً علی مر الزمان»–«دانش فراوان و ارزشمندش برای همیشه باقی و پایدار است»– او یک عالم بزرگ و داعیه‌دار است.
- دکتر علي جمعة (عضو «هیئة کبار العلماء» الازهر): هاشم، «نماد علم و حدیث» و نماینده صدای مدارا و اعتدال در دین است.
- شیخ الازهر، أحمد الطیب: «کان عالماً أزهریاً أصیلاً».
- وزیر أوقاف مصر، أسامة الأزهري: هاشم، «عمرش را در خدمتِ سنت پیامبر صرف کرد».
- بیانیه دانشگاه های مصر: هاشم «شخصیتی است برجسته که ارزش‌های اعتدال و تسامح را ترویج می‌کرد».
- مراکز بین‌المللی اسلامی: «او آموزه‌های اسلام را به گونه‌ای علمی و روشن تبیین کرد که الهام‌بخش دانشجویان و علما در بسیاری از کشورها بود».

چهره برجسته فقه اسلامی در جهان

علامه دکتر أحمد عمر هاشم چهره‌ای جامع‌النظر در فقه، حدیث و علم دین بود که خدمات علمی، مدیریتی و اجتماعی برجسته‌ای از خود بر جای گذاشت. او با تمرکز بر اعتدال، تقریب میان مسلمانان، مقابله با افراط‌گرایی، و ترویج فهم علمی از دین نقش مهمی در فضای فکری معاصر جهان اسلام ایفا کرد. اندیشه‌های او، چه در دانشگاه الازهر، چه در مجامع بین‌المللی، نشان می‌دهد که اسلام دین رحمت، تعقل و تسامح است.

مؤسسات و محافل دانشگاهی در کشورهای مختلف از جمله پاکستان، مالزی، الجزایر و ایالات متحده، وی را به‌عنوان چهره‌ای برجسته در علم حدیث، فقه و تقریب میان مذاهب اسلامی می‌شناسند.

او در کنفرانس‌های جهانی درباره وحدت اسلامی و مقابله با افراط‌گرایی، سخنرانی‌های کلیدی ارائه کرده و شبکه‌ای از ارتباط علمی میان علما ایجاد کرده است و از تلاش های وی برای اصلاح فهم دینی تقدیر به آمده است.

پژوهشگران بین‌المللی بر این باورند که تلاش او برای بازآفرینی فهم صحیح و عقلانی از اسلام باعث شد که بسیاری از شبهات و برداشت‌های افراطی در سطح جهان اسلام کاهش یابد.

- مؤسسات دانشگاهی در کشورهای مختلف او را «أحد أبرز العلماء في الحديث والفقه والتقريب بين المذاهب الإسلامية» «یکی از برجسته‌ترین علمای حدیث، فقه و تقریب میان مذاهب اسلامی» می‌شناسند.
- «شارك في مؤتمرات عالمية لتعزيز الوحدة الإسلامية ومكافحة التطرف». در کنفرانس‌های جهانی برای تقویت وحدت اسلامی و مقابله با افراط شرکت داشته است».
- تقدیر از تلاش برای اصلاح فهم دینی: برخی پژوهشگران بین‌المللی بر این باورند که «ساهم في تصحيح الفهم الديني وتشجيع القراءة العقلانية للإسلام» «در اصلاح فهم دینی و تشویق به خوانش عقلانی اسلام سهم داشته است».

جمع‌بندی ارزیابی‌ها

- در مصر: او به‌عنوان استاد دانشگاه، پژوهشگر و عضو «هيئة كبار العلماء» شناخته می‌شود که نقش کلیدی در اصلاح درون الازهر، اعتدال‌گرایی و مقابله با افراط دارد.
- خارج از مصر: او به‌عنوان یک نمونه بین‌المللی از عالم معتدل، محقق و پیگیر تقریب میان مذاهب اسلامی شناخته شده است و سخنرانی‌ها و مقالاتش در کنفرانس‌ها و نشریات معتبر اسلامی منعکس شده‌اند.

به طور کلی، علامه هاشم همواره به عنوان شخصیتی علمی، معتدل و حامی وحدت اسلامی و مقابله با خشونت مذهبی ارزیابی شده است.

- بنابراین یکی از بارزترین ابعاد فعالیت علمی و مدیریتی علامه دکتر احمد عمر هاشم، نقش فعال او در سیاستگذاری و پیاده‌سازی گفتمان «اعتدال (الوسطيّة) و تقریب میان فرقه‌های اسلامی» در جامعة الأزهر و نهادهای فکری-علمی وابسته بود. این نقش در سه سطح قابل بررسی است: سطح بیانی و نظری، سطح آموزشی و رسانه‌ای، و سطح سازمانی و علمی مؤسسه‌ای.

پیام به عصر حاضر

در زمانی که جهان اسلام با چالش‌های متعدد فکری، اجتماعی و هویتی روبه‌روست، اندیشه شیخ احمد عمر هاشم همچنان به ما می‌آموزد که:

- اختلافات نباید به جدایی تبدیل شوند؛

- وحدت مبتنی بر علم و فهم صحیح دین، کلید عزت امت است؛
- و گفت‌وگوی علمی، تنها راه عبور از تعصبات است.
- این پیام به‌ویژه برای دانشجویان و پژوهشگران اهمیت دارد: باید از کلید علم و تسامح برای بازگشایی راه‌های مشترک میان مسلمانان بهره برد، نه از ابزار تندروی و تفکیک.
- زندگی و اندیشه علامه شیخ دکتر احمد عمر هاشم نمایانگر این حقیقت است که: علم و ایمان می‌توانند پل‌های تفاهم و تقریب بسازند، اختلافات فقهی و اعتقادی را می‌توان با ابزار گفت‌وگوی علمی و عقلانی مدیریت کرد، و دانشگاه‌ها و مراکز علمی نقش بی‌بدیلی در وحدت امت اسلامی دارند.

سفرها و حضورهای بین‌المللی:

- نمایندگی الأزهر در همایش‌های علمی–اسلامی
- سخنرانی در نشست‌های دانشگاهی، فرهنگی و تقریب مذاهب
- شرکت در کنفرانس‌های ارتقای فهم علمی اسلام صورت گرفته‌اند و نشان می‌دهند که نقش علامه هاشم در سطح بین‌المللی نیز فعال و معتبر بوده است
- ایشان در شماری از همایش‌ها، کنفرانس‌ها و برنامه‌های دانشگاهی در کشورهای مختلف حضور داشته‌اند:
- پاکستان: در کنفرانس‌ها و نشست‌های علمی در پاکستان حضور داشته و به‌عنوان نماینده الازهر درباره موضوعات اسلام و تقریب صحبت کرده است.
- الجزایر: در نشست‌های علمی و فرهنگی در الجزایر شرکت نموده و دیدگاه‌های علمی خود را درباره حدیث و تقریب مذاهب ارائه کرده است..
- مراکش: در مراکش به‌عنوان یکی از کشورهایی که میزبان گردهمایی‌های علمای اسلام بوده، سخنرانی و تبادل علمی داشته است.
- کویت: در رویدادهای مشترک دانشگاهی و اسلامی در مالزی شرکت کرده و دیدگاه‌های علمی مذهبی را ارائه داده است .
- آلمان: در کنفرانس‌ها و برنامه‌های بین‌المللی در کشور آلمان شرکت داشته که نشان‌دهنده تأثیرگذاری او فراتر از جهان عرب بوده است.

منابع

- Masrawy. (2025, October 7)

. مُحدّ ِث العصر.. أبرز المحطات في حياة د. أحمد عمر هاشم. from Retrieved
https://www.masrawy.com/news/news_egypt/details/2025/10/7/2867919/…

- جامعة الازهر (2015). الأستاذ الدكتور أحمد عمر هاشم
. Retrieved from https://azhar.eg/…
- ArabTime. (2024, Sep 30). .هاشم؟ عمر أحمد هو من
Retrieved from https://www.arabtime.news/…
- SIS.gov.eg. (2025). .هاشم عمر أحمد الدكتور الأستاذ فضيلة ومسيرة سيرة
Retrieved from https://mediadr.sis.gov.eg/…
- Alsumaria.tv. (2025, October 8). .هاشم؟ عمر احمد هو من
Retrieved from https://www.alsumaria.tv/…
- Ahram.org.eg. (2024). .د .هاشم عمر أحمد :تراث الحديث يحتاج إلى تيسير وتحديث.
Retrieved from https://gate.ahram.org.eg/…
- Benha National University. (2025). Benha National University Board of Trustees Mourned the Eminent Scholar Prof. Ahmed Omar Hashem. Retrieved from https://bnu.edu.eg/…
- ICN.com. (2025). The death of Ahmed Omar Hashem, a member of the Council of Senior Scholars of Al-Azhar. Retrieved from https://www.icn.com/…[11:48, 2/3/2026] Khamehyar: -١.

1. بث مباشر| محاضرة للدكتور أحمد عمر هاشم بالجامع الأزهر عن فلسطين. مصراوي. Retrieved from https://www.masrawy.com/news/news_egypt/details/2023/11/14/2495833/
2. «القدس أمانة في أعناق الأمة».. كيف دعم الدكتور أحمد عمر هاشم القضية الفلسطينية؟ الوطن. Retrieved from https://www.elwatannews.com/news/details/8149293 [2/3/2026 ,11:52]
است داشته سخنرانی یا علمی شرکت ها آن در مستند طور به هاشم علامه که کشورهایی :Khamehyar

1 IslamOnWeb. Dr. Ahmad Omar Hāshim: A Life Devoted to Knowledge and the Sunnah – اشاره به سفر و سخنرانی های علمی ایشان در پاکستان، الجزایر، مراکش، مالزی، کویت و آلمان.
10Youm7. (2025, October 8). Egypt bids farewell to Sheikh Ahmed Omar Hashem… Who is the Azhar Scholar. Retrieved from https://www.youm7.com/story/737984
2. Gate Ahram. (2025, October 7). Al-Azhar tribute to Ahmed Omar Hashem. Retrieved from https://gate.ahram.org.eg/daily/News/204803/106/936409
3. El-Watan News. (2025, October 7). Al-Azhar scholar Ahmed Omar Hashem remembered.

Retrieved from https://www.elwatannews.com/news/details/7211698

4. IslamOnWeb. (2025). Dr. Ahmad Omar Hashim: A Life Devoted to Knowledge and the -Sunnah. Retrieved from https://en.islamonweb.net/dr-ahmad-omar-hashim-a-life-devoted-to knowledge-and-the-sunnah

5. ICN. (2025). Ahmed Omar Hashim and Global Islamic Dialogue. Retrieved from https://www.icn.com/en-jo/blog/ahmd-aamr-hashm-aado-hyy-kbar-aalmaaa-alazhr

6. Egypt Today. (2025, October 7). President names public landmarks after late scholar Ahmed Omar Hashem. Retrieved from https://www.egypttoday.com/Article/1/142747/Presid ent-names-public-landmarks-after-late-scholar-Ahmed-Omar-Hashem

1. El Watan News. (3 Dec 2023). اللهم :غزة لأهل بالدعاء المسلمين طالبُ يـ هاشم عمر أحمد حرر المسجد الأقصى. Retrieved from https://www.elwatannews.com/news/details/6983590?utm_source=chatgpt.com

2. El Watan News. القضية هاشم عمر أحمد الدكتور دعم كيف :الأمة أعناق في أمانة القدس الفلسطينية؟ com.chatgpt=source_utm?8149293/details/news/com.elwatannews.www//:https

3. Masrawy. (14 Nov 2023). عن الأزهر بالجامع هاشم عمر أحمد للدكتور محاضرة |مباشر بث فلسطين. 2023/11/14/2495833/details/egypt_news/news/com.masrawy.www//:https

4. IslamOnWeb. Dr. Ahmad Omar Hāshim: A Life Devoted to Knowledge and the Sunnah. htt -ps://en.islamonweb.net/dr-ahmad-omar-hashim-a-life-devoted-to-knowledge-and-the sunnah?utm_source=chatgpt.com

نویسنده : عباس خامه یار